

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 109-134, March 2013

KUR'ÂN'DA ÂD KAVMI

ADD TRIBE IN THE QURAN

Dr. Mustafa CORA

Samsun Valiliđi İl Milli Eđitim M¼d¼rl¼đ¼

Abstract

Aad is a tribe which is told in some prophet parables as one of the destroyed tribes and whose historic information is sprawled in Quran.

The word Aad takes part in Quran in twenty-four verses and the number of verses in which the situation is told hits to fifty-nine verses. When the name Huud taken into consideration the number of verses connected with the subject reach to the number of seventy one.

God sent Huud to them as prophet. But, very few people had believed in him. Despite everything, Huud continued to guide them and communicate the message of God. He didn't surrender to their threats and pressured- on him and on his believers, on the contrary, he challenged them. Because he believed that what he did and what he said is true. Moreover, he had an infinite confidence in God.

His tribe, did not consider his warnings, and was destroyed by means of inevitable and strong whirlwinds, earthquakes and violent thunder bolts by God.

This work has shown that the Aad which once lived in the south of the Arabian Peninsula were an old nation who were potent, tyrant, denier, and who were strictly devoted to their ancestors' beliefs and traditions.

Furthermore, keeping up with their distinctive attitudes has shown that the Aad were inconsistent and irrational.

The Aad parable outlines the destroyed Aad's attitudes and warns every denier, materialist, tyrant and insubordinates to the Almighty Allah for not to fall into the situation of the Aad and to stand by right and to stand against tyranny.

Key Words: The Aad (tribe), Act of God, natural disaster, Hurricane, Parable, To be destroyed

Öz

Âd, on sekiz sûrede bir kısım peygamber kıssasında anlatılan, helâk olan kavimler arasında yer alan, hakkındaki tarihî bilgiler Kur'ân'da dağınık halde bulunan bir kavimdir.

Âd kelimesi, Kur'ân'da yirmi dört âyette geçer ve konunun anlatıldığı âyet sayısı elli dokuzu bulur. Hûd isminin geçtiği âyetler de dikkate alınınca konuyla ilgili âyet sayısı yetmiş bire ulaşır.

Allah Âd kavmine Hûd'u peygamber olarak göndermiştir. Ancak, Âd kavminden çok az insan Hûd'a inanmıştır. Her şeye rağmen Hûd, onlara rehberlik etmeye ve Allah'ın mesajını iletmeye devam etti. Kavmi tarafından yapılan tehdit ve baskılara rağmen inancından geri dönmemiş aksine onlara karşı çıkmıştı. Çünkü Hûd, Allah'tan aldığı sonsuz güven ve itminanla yaptığının ve söylediğinin kesinlikle doğru olduğuna inanıyordu.

Hûd Peygamber'in kabilesi, uyarıları dikkate almadığından Allah tarafından önüne geçilmez şiddetli bir rüzgar, yıldırım, şimşek ve depremle yok olup gitmiştir.

Bu çalışmayla, vaktiyle Arap Yarımadasının güneyinde yaşamış olan Âd kavminin, güçlü, zorba, inkârcı, atalarının gelenek ve inançlarına sıkıca bağlı, eski bir millet olduğu ortaya çıkmıştır.

Âd'ın başına gelen felâkette, onun menfi inancının, tutumunun, davranışının son derece etkin olduğu gerçeği temâyüz etmiştir. Ayrıca kendilerine özgü tavırlarını devam ettirmeleri onların çok tutarsız ve mantıksız olduklarını göstermiştir.

Âd kıssasında, her inkârcıya, maddeciye, zorbaya ve Yüce Allah'a baş kaldırına, yok edilen Âd'ın tutumu ana çizgileri ile verilerek uyarı yapılmakta, onun durumuna düşülmemesine, haktan yana tavır alınarak zorbalığa karşı çıkılmasına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âd Kavmi, Doğal Âfet, Kasırga, Kıssa, Helâk Olmak.

Giriş

Kur'ân'da geçmiş peygamberlerden ve toplumlardan haberler verilmiştir. Kıssa olarak adlandırılan bu haberler, Allah'ın insanlara gönderdiği mesajın özünün kavranmasında ve anlatılmasında bir yöntem olarak görünmektedir.

Kur'ân'da bahsi geçen kıssalardan birisi de Hz. Hûd ve Âd kavmine aittir. Kur'ân'da Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği Âd kavminin haktan yüz çevirmesi, azgınlıkta ısrar etmesi, peygamberini dinlememesi ve nihayet helâkı çarpıcı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bütün bunlar; ilâhî mesajı kabul etmemenin, ona kulak tıkamanın, ona aykırı hareket etmenin karşılığında, Âd kavmi hakkında Kur'ân'da ifade edilen gerçeğin bir kanıtı olarak karşımızda bulunmaktadır.

Âd kavmi hakkında ispatlanması pekte mümkün gözükmeyen bir çok efsane tarih kitaplarında da geçmektedir. Araştırmada, Âd kavramının tahlili, Âd kavminin tarihî, coğrafi, dinî durumu Kurân, arkeoloji ve tarihi vesikalardan elde edilen bilgilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kur'ân'da, siyasi, iktisâdi gücü ve yüksek refâhı ile tebâruz eden Âd kavminin helak olmasının sebepleri insanın nazarına sunularak insanların ibret almaları, aynı hatalara düşmemeleri ve çıkarmaları gereken dersler verilmek istenmiştir.

Âd Kelimesinin Sözlük Anlamı

Âd kelimesi Kur'ân'da esas konuyu içeren âyetlerde on üç defa,¹ ilgili âyetlerde on bir defa² olmak üzere toplam yirmi dört defa geçmektedir.

"عاد =âde" kökünden türeyen Âd kelimesi lügatte genel kullanım itibarı ile, "Geri dönmek,³ yüz çevirilen şeye geri dönmek,⁴ tekrar etmek, bir şeye ikinci defa başlamak, olmak, bir hâlden diğere geçmek, kocamak, vazgeçirmek, tekrar başlamak, faydalı olmak,⁵ hasta ziyaret etmek, tabip ilâç vermek için hastayı ziyaret etmek⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Âd kelimesi bu genel kullanımın yanında; alıştırmak,⁷ yaşlanmak,⁸ âdet haline getirmek⁹ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

Konumuza esas teşkil eden ve "قال=kâle"vezninde kullanılan Âd kelimesi "halk, topluluk" anlamında kullanılmış olup önceleri Araplardan bir adam¹⁰ veya bir kabilenin özel ismi olarak kullanılmıştır.¹¹

1 Bkz. A'râf, 7/65; Hûd, 11/50, 59, 60; Şuarâ, 26/123; Fussilet, 41/13, 15; Ahkâf, 46/21; Zâriyât, 51/41; Necm, 53/50; Kamer, 54/18; Hâkka, 69/6; Fecr, 89/6.

2 Bkz. A'râf, 7/74; Tevbe, 9/70; İbrâhim, 14/9; Hac, 22/42; Furkân, 25/38; Ankebût, 29/38; Sâd, 38/12; Mü'min, 40/31; Fussilet, 41/13; Kâf, 50/13; Hâkka, 89/14.

3 İbrâhim, 14/13.

4 Kasas, 28/85.

5 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 316.

6 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn b. Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, Tarihsiz, III, 315; el-Hûfî eş-Şurtûnî el-Lübânî (1330/1912), *Ekrabu'l-Mevârid*, Beyrût, 1307/1889, III, 844.

7 er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir (ö. 660/1262), *Muhtâru's-Sihâh*, Kâhire, 1322/1904, s. 461.

8 er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh* (Mu'cemu'r-Râzî), Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1980, III, 845.

9 *Sehah A Turkuş Dictionary*, Yersiz, Tarihsiz, II, 396.

10 el-Lübânî, *Ekrabu'l-Mevârid*, III, 844.

11 el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn, *et-Tıbyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1407/1987, II, 1190.

Âd Kavmi ve Yaşadığı Bölge

Âd kelimesi, haktan, doğruluktan yüz çevirmiş, azgınlığı, taşkınlığı ve zorbalığı ile maruf bir kavmin özel ismidir. Onun bu durumu da Kur'ân, hadîs, tarih kitapları ve tefsirlerle de tescil edilmiştir.¹² Hûd (a.s.) bu kavme peygamber olarak gönderilmiştir.¹³

En eski Arab kabilelerinden biri olan Âd kavmine ait kıssalar eski Arap şiirlerinde sık sık geçmektedir. Âd kavminin hem gücü ve zenginliği hakkındaki hikâyeler yaşadıkları bölgede çok meşhûr olmuş hem de helâk edilîşleri de ibret alınacak bir örnek olarak anlatıla gelmiştir. Kötü şöhretleri de isimlerine benzeyen yeni kelimeler türetilmesinde etkili olmuştur.¹⁴

Âd'a nispetle değersiz, atılan, her eski şeye âdî denildi. Meselâ "بئر عادية = Bi'run âdiyetun", sonradan kazılmış olmasına rağmen eskiden kalan kuyu diye tabir edilmekle¹⁵ birlikte onun çok eski olduğu da ifade edilir.

Tarihçiler helâk olmuş Arap kabilelerinin en eskisi olarak Âd kavmini gördükleri için çok eski şeyler hakkında sıfat olarak "عادي = âdî" ve "عادية = âdiye", arkeolojik kalıntılara da "عاديّات = âdiyyât" isim verilir olmuştur.¹⁶ Hiçbir işleyeni ve sahibi kalmamış, bu yüzden çoraklaşmış araziye de "عاد الأرض = âdi'l-ard" denilmiştir.¹⁷

Büyük bir ihtimalle Yunanlılar, Adramiyon yani Âdiyûn¹⁸ denilen kavmi Adramitai ismi ile kasdetmişlerdir.¹⁹ Sprenger'e göre Batlamyos'un belirttiği "Oatidae" Âd kavminin ismidir.²⁰

Kur'ân'da Âd'ın vaktiyle bulunduğu yer olarak Ahkâf sûresinde *Ahkâf*²¹ isimli yerden bahsedilmektedir. "Âd'ın kardeşini (yâni Hûd'u) an; Ahkâf'taki kavmini

12 er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, I, 461; el-Fîrûzâbâdî, *Mecduddîn* (ö.817/1415), *el- Kâmûsu'l-Muhît*, Matbaatu's-Suâde, Mısır, Tarihsiz, IV, s. 319; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 437.

13 es-Seyyid Şahâta, Muhammed Câd el-Mevlâ Muhammed Ebu'l-fadl İbrâhîm Ali Muhammed el-Becâvî, *Kasasu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, Tarihsiz, 6. Baskı, s. 20.

14 Buhl, F., "Âd mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 123; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arap Kable'l-İslâm*, Beyrût, 1397/1976, I, s. 306, 307.

15 er-Râzî, *Muhtâr'u-Sihâh*, s. 461; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II, 437; el-Fîrûzâbâdî, *el- Kâmûsu'l-Muhît*, 1, 319; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 322.

16 Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dirâsât fî Târîhi'l-Arabi'l-Kadîm*, İskenderiyye, 1400/1940, s.164.

17 el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (1320/1903-1399/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul, 1408/1987, II, 48.

18 Mehrân, *Dirâsât*, 1400/1980, s.164, (dip not, 1.)

19 Günaltay, M. Şemseddîn, "Âd mad." (Tarih), *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, 1, 56 ; Curcî, Zeydân, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, Beyrût, Tarihsiz, s. 84.

20 Buhl, F., "Âd mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 124.

21 "احقاف = Ahkâf", esasen uzun ve kıvrımlı kum yığını, tepe demek olan "حُف = hıkf"ın çoğuludur ki o da eğri büğrü kum tepeleri demek olup Âd kavminin inzarı sırasında yurdu bu ad ile anılıyordu. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 52; el- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-T'vîl fî Maâni't-Tenzîl*, Mısır, 1312/1894, c.IV, s.127.

uyarmıştı.”²² Âyetten Âd'ın vatanı olarak Ahkâf diye bir yer zikredildiği anlaşılma ile birlikte Kur'ân'da Ahkâf'ın nerede olduğu ile ilgili bilgi verilmemektedir. Ayrıca kaynaklarda Ahkâf bölgesinin nerede olduğu ve bölgenin genişliği hususunda farklı görüşlerin ileri sürülmesi bu konunun tartışmalı olduğunu göstermektedir.

Âd'ın yerleşim yeri ile ilgili üç temel yaklaşım vardır. Şöyle ki;

a) Âdlılar daha çok Âd'dan sonraki hükümdarlar zamanında birçok beldeyi fethetmişler/yayılmışlar hatta büyük devlet kurmuşlardır. Buna göre yalnızca Yemen'de değil Bâbil, Sûriye²³ bir ara da Mısır'da²⁴ ve Filistin'de²⁵, Irak'ta hatta Hindistan'da²⁶ egemen olmuşlardır.

b) Âd kavmi, Kuzey Arabistan'da Hismâ²⁷ ve Tay dağlarından Aca civarında, Ceşş-i İrem²⁸ ve Sıyr Dağı yöresinde yaşamıştır.²⁹ Müsteşriklerden bazıları da Âd'ın o bölgede oturduğu kanaatine varmıştır.³⁰ Bu iddia, Âd'ın Hicr diyarında yaşadığı iddia edilen Semûd kavmi bağlamında yorumlanması ile de ilgilidir.³¹ Âd ile ilgili bazı kıssalarda Âd'ın Güney Arabistan'ın dışında yüksek ve dağlık bölgelerde yaşadığı, bunun da Kur'ân'dan bazı âyetlerle³² temellendirilmeye çalışıldığı görüşü Ya'kût el-Hamevî tarafından doğru bulunmamıştır.³³

c) Âd kavmi, Yemen-Ummân diyarında veya Hadramevt civarında Ahkâf'ta³⁴ zuhur ve ikâmet etmişti. *Mukâtil* (r.a.): "Âd diyarı Yemen'de, Hadramevt'le Mehre Mahra) ve Şıhr denilen yerdedir." derken,³⁵ *Katâde* (r.a.) ise; "Âd'ın Yemen'de oturduğu bize zikredildi."³⁶ demiştir.

22 *Ahkâf*, 46/21.

23 et-Taberî, Muhammet b. Cerîr (224/839-310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, Beyrût, 1405/1984, XXIV, 14.

24 İbn Haldûn, *Târîh-u İbn Haldûn*, Mısır, 1355/1932, s. 28; Curcî, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, s. 85; Sıddıkî, Mazharuddîn, *Kur'ân'da Târîh Kavramı*, (Çev.: Süleyman Kalkan), Pınar yayınları, İstanbul, 1410/1990, s. 79.

25 ed-Debbâğ, Mustafa Murat, *el-Kabâilü'l-Arabiyye ve Selâilihâ fi Bilâdinâ Filistîn*, Yersiz, 1405/1986, I, 18.

26 Curcî, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, s.85; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 14.

27 Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I, 301.

28 Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır, 1324/1906, III, 106, 107.

29 el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 107.

30 ed-Debbâğ, *el-Kabâilü'l-Arabiyye*, s.18.

31 Kutub, Seyyid(1323/1906-1386/1967), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, (çev.: M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ.Hakkı Şengüler), İstanbul, 1390/1971, c. XVI, s. 200.

32 Bkz. A'râf, 7/69; Hûd, 11/52; Şuarâ, 26/128-130.

33 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 216.

34 Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, İstanbul, 1388/1969, I, 11.

35 ez-Zebîdî, *Sahîh'l-Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, XI, 181, (dip. not, 1).

36 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 160.

Kaynakların tetkikinden anlaşılacağı üzere Âd kavmi Arap Yarımadasının güneyindeki Yemen³⁷ ve Ummân dâhil o coğrafi bölgeyi kendine yurt edindiği görülmektedir.³⁸ Dolayısı ile Âd kavmi doğuda Umman³⁹, Kuzeyde Ahkâf Çölü'nü de içine alan, batıda Kızıl Denizi, güneyde Aden Körfezi ile Ummân Denizi (Hint Okyanusu) sâhilinin çevrelediği bir alanı⁴⁰ içine alan bölgede yaşadığını söylemek mümkündür. Söz konusu olan bu coğrafi bölgeyle beraber anılan Ahkâf, Orta Çağ Arap coğrafyacılarına göre, Güney Arabistan'da Hadramevt ile Ummân arasında ve kuzeye uzanan kum (Ahkâf) çölü veya ıstılâhen Arabistan çölünün (er-Rub'u'l-Hâlî) güneyinin/güneybatı bölümünün ismidir.⁴¹ Modern batı coğrafyacıları ise onu, er-Raml'ın tamamı veya batı yarısı ile özdeşleştirme eğilimi içindedir. Güney bedevîlerince de Zofar'dan Aden'e kadar Hadramevt⁴² vâdisi merkezli uzanan mevcut dağlık veya Hadramevt ile eş anlamlı bir bölge olduğu iddia edilir.⁴³

37 Günaltay, M. Şemseddîn, "Âd mad." (Tarih), *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, I, 57; Kırca, Celâl, "Âd mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, I, 334.

38 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, XIII, 330; Monte, Édouard, *Le Coran Traduction Nouvelle*, Paris, 1362/1944, s. 288, (dip not, 2).

39 ed-Diyâr Bekrî, Hüseyin İbn Muhammed b. Hasan, *Târihu'l-Hamîs*, Matbaa-i Osmân, 1.baskı, Yersiz, 1306/1888, I, 84.

40 el-Mesûdî, Muhiddîn Muhammed Abdu'l-Hamîd (ö.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Kâhire, 1356/1938, I, 51; ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, (*Tefsîru'l-Keşşâf*), Yersiz, Tarihsiz, II, 372; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed(555/1160-630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Mısır, 1348/1929, I, 48; el-Beydâvî, el-Kâdî Nâsiru'd-Dîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, 1329/1911, s. 668; İbn Haldûn, *Târih-u İbn Haldûn*, II, 28; Curcî, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, s. 88; eş-Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1383/1964, V, 22; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, s. 305; Preux, J., "Âd mad.", *La Grand Encyclopédie*, Paris, Yersiz, I, 574.

41 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, XIII, 330.

42 Grohmann, Adolf, "Yemen mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 373; Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1390/1971, s.1; Ahmet b. Ebî Ya'kûb (292/905), *Târih-u Ya'kûbî*, Necef, 1358/1939, I, 15; el-Hâncı, Muhammed Emîn, (Cem ve Tertîp), *Mu'cemu'l-Umrân fi'l-Müstedreki Alâ Mu'cemi'l-Buldân*, Mısır, 1307-1325/1889-1907, II, 173. Tar. Sıraya koy.

43 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, XIII, 330.

Harita 1: Âd kavminin yerleşim yeri olan Hadramevt

Bütün bunlar gösteriyor ki Ahkâf'ın ve bazılarınca o yer ile âdetâ örtüştürülerek değerlendirilen Hadramevt'in ama özellikle Ahkâf'ın mevki, alan ve sınırları hakkında araştırmacıların görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak Âd kelimesinin o geniş bölge, bilhassa Hadramevt, nihayet Ahkâf ile anılmasından ve yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı Âd'ın yurdunun orada olduğu hususundaki değerlendirmeler ağırlık kazanmaktadır.

Arap Yarımadasının güneyinde ve o geniş bölgede, eldeki bilgi, bulgu ve verilere göre uygun bir yere işaret etmek gerekirse, yukarıdaki harita1'de görüleceği üzere, önce en geniş anlamda Hadramevt'in Âd'ın yurdu olduğunu sonra özellikle Hadramevt/Ahkâf bölgesi mücâvir alan içerisinde bulunduğunu –ki Zofar'da yapılan kazılardan hareketle- bugün için Ummân'ın sahile yakın bir yerinde bulunan Ubar'ın Âd'ın yurdu kapsamında veya onun bir kısmından ibaret olduğunu söylemek daha isabetli olsa gerektir.⁴⁴

Kur'ân'da ve Arap kaynaklarında Âd'ın Semûd'la beraber geçmesinden, Âd'ın oyma sanatını bildiğinin çıkartılması, o bölgede çok eski zamankarda ileri derecede bu sanatın bulunması ve kullanılması, Şam isminin orada da olması, Ahkâf'ın dağ

44 Nitekim Batlamyos'un haritasındaki yollarla ve yakın zamanlarda uydu fotoğraflarıyla tespit edilen yolların orada çakışması da bu iddiayı destekler niteliktedir. (Mecelletü'l-Arabi'd-Duveliyeye, Yıl: 1412/1992, adet: 628, s. 8.) Ancak Âd'ın yaşadığı bölgeyi, sadece "Ubar"'a hasretmek pek isabetli olmaz.

anlamına⁴⁵ gelmesi gibi Âd'ın o bölgede yaşadığı kanaatini haklı gösterecek nedenlerden dolayı pek çok tarihçi ve tefsircinin bu yöndeki iddiası, Âd'ın yurdu olarak Yemen ve Ummân diyarında özellikle Hadramevt, Ahkâf ve Zofar yörelerinde yoğunlaştığını pekiştirmektedir. Biz de bu kanaati taşımaktayız.

Günümüzde Âd'a Ait Olduğu İddia Edilen Bazı Kalıntılar

Âd hakkında bilgiler büyük ölçüde Arabistan⁴⁶ ve Arap tarihine bağlı olmakla birlikte bunların kaynağı, kısmen yerli kitâbeler, belgeler, kısmen diğer kavimlerin edebiyatı, âbidâtı vb. ile özellikle en eski bilgilere ulaşılabilen komşu kavimlerin yazılı belgeleridir.⁴⁷ Yarımada'nın büyük kısmının çöl olması nedeniyle bugün oldukça güç hatta neredeyse imkânsız olan arkeolojik araştırmalar zamanla derinleşinceye kadar Arapların tarihi hakkında bir şeyler söylemek zor olmaya devam edecektir.⁴⁸

18. yy.'dan itibaren Avrupalılar ilmî tecessüsün yanında yarar da sağlamak üzere şark ülkelerine birtakım mütehasıslar ve araştırmacılar göndermişlerdir.⁴⁹ Gerek onlar, gerekse yerli araştırmacılar tarafından Arap Yarımadasında o tarihlerden itibaren bir takım araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan Âd kavmi ile ilgili olan bazı araştırmalar şunlardır:

a) Âd Yurdu'na Mücavir Bölgede Bulunan/İrem'le İlgili Oduğu İddia Edilen Kalıntılar:

İbrânice'de Şam'ın bir isminin de İrem olduğunu ve Ârâmilerin en önemli merkezlerinden biri olduğunu öğrenenler, Âd'ın büyük, görkemli hayali beldesinin Şam'da kurulduğunu⁵⁰ ileri sürmüşlerdir. Hatta Şam beldelerinde Hûd'la ilgili söylenenlere göre, orada onun ismini taşıyan ve medfûn olduğunu belirten kalıntılar vardır. Yine bu söylentilere göre Hûd'un kabri Şam'da Emevî Câmii'nin kible duvarındadır.⁵¹

Yahudilerin MÖ III. asırda Yûşa b. Nûn komutasında Erîha'ya girdiklerinde, orada Âd'ın kalıntılarında bahsetmeleri de kayda değer başka bir bilgidir. Bugün

45 Bazı rivâyetlerde "dağlar" anlamında kullanılmış olabileceği, bazılarında da "Ahkâf diye isimlendirilen bir dağ olduğu" yönünde işaret vardır. Bkz. et-Taberî, Câmiu'l-Beyân, XI, 22; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, IV, 160; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman (911-1505), ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-M'sûr, Meymene Matbaası, Mısır, 1314/1896, c.VI, s. 43; Buhl, F., "Âd mad.", The Encyclopaedia Of İslâm, London, 1379/1960, I, 131; ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, s. 18.

46 Güney Arabistan'ın özellikle Yemen dolaylarının Arap milletinin en eski ana yurdu olduğu kabul edilir ki bu fikir ve söylentiler yeni zamanlarda yapılan jeolojik ve arkeolojik incelemelere de uygun düşmektedir. Bkz. Çağatay, İslâm Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı, s. 1; Yıldız, "Arap mad." (Tarih), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi III, 272.

47 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap mad." (Tarih), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi, III, 272.

48 Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap mad." (Tarih), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi III, 272.

49 Sırma, İhsân Süreyya, "Yemen mad.", (Tarih), İslâm Ansiklopedisi, XIII, 377.

50 Cevâd Ali, el-Mufassal, I, 303.

51 ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, I, 17.

İsrâil'de Gazze'deki Hûc beldesi sâkinleri, Hûc isminin o bölgede defnedilmiş olan Hz. Hûd'un ismininden geldiğini söylemektedirler. Nitekim Nâsir Hüsrev, Sefernâme'sinde Hayfa'da İ'belîn köyünde Hûd'un kabrini ziyaret ettiğini ve Harman yerinde bir Harnûb ağacı olduğunu zikretmiştir.⁵²

Ürdün'ün doğusunda İrbid'de de "en-Nebî Hûd" köyü ismini taşıyan bir köy bulunmaktadır.⁵³ 1932'de Ürdün eski eserler dairesinden Horsfield tarafından, Akabe'nin yirmi beş mil doğusundaki Ram Dağında kazılar yapılmış ve dağın yanında câhiliye dönemine ait eski eserler bulunmuştu. Bu ve bundan başka Avrupalı H.W. Glidden ve Savignanc yaptıkları kazılarda orasını Kur'ân'da geçen İrem ile irtibatlandırmış ve o yöne teşvik etmişlerdi. Orada bir su kaynağı da bulunmaktadır.⁵⁴ Yine Ram Dağı'nda II. yy.'a ait Nabatî tapınağında yapılan kazılar, Nabatî kayıtlarında (yazıtlarında) bu yerin adının Ram (İrem) olarak geçtiğini, eski ismini muhâfaza ettiğini, sonraları Ram'ın İrem'den bedel olarak bilinir olduğunu⁵⁵ ortaya koymuştur.

Müsteşriklerden bazıları Âd'ın Arap Yarımadası'nın kuzeyinde veya buraya mücavir yerlerde oturmuş olduğu kanaatini taşımışlardır.⁵⁶ Bunlara ilâveten, "Vâdî l-Kurâ'dan maksat, Âd kavminin dağları yontarak binalar yapmasıdır."⁵⁷ denilmiştir. Adı geçen yörenin Âd ismiyle irtibatlı Semûd'un bölgelerine de yakın olduğunu Sprenger gibi müsteşriklerden bir grup desteklemektedir. Cevâd Ali, "Görüşlerin doğruya en yakın olanı da budur." der.⁵⁸

Yaptığımız araştırmalara göre, buraya kadar zikrettiğimiz, İskenderiye, Şâm, Gazze, Hayfa, Ürdün, Tay dağları, Hısmâ bölgesi, Deylir Cüzzâm, Bi'r-i İrem, Ram (İrem) Dağı vesâir yerlerdeki kalıntıların Âd'a ait olduğu mümkün gözükmemektedir. Zira o yörelerdeki kalıntıların Âd'a ait olduğuna dair gösterilen gerekçelerin ve alâmetlerin büyük bir kısmı Güney'de de vardır. Üstelik o kalıntılar hem belirlediğimiz Âd bölgesinin dışındadır hem de bu iddiaları doğrulayacak henüz yeterli deliller ileri sürülememektedir. Buna rağmen bunlar, konunun temâyüz ettirilmesi ve zihinlerde yerleşmesi için kayda değer bilgilerdir.

b) *Âd Bölgesi veya Civarında Bulunan Kalıntılar*: Hlevî isminde Fransız bir Yahudi'nin Hadramevt ve Ahkâf'a yaptığı seyahat sürecinde yazdığı Seyâhatnâmesinde, Âd kavminin yaşadığı yöreyi tarif ve tavsif ettiğinden

52 Age., I, 17.

53 ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, I, 17.

54 Buhl, F. "Âd mad.", Dâiratü'l-Maârifü'l-İslâmiyye, XV, 454.); Cevâd Ali, el-Mufassal, s. 306.

55 Cevâd Ali, el-Mufassal, ss. 305-306.

56 ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, I, 18.

57 Hâlbuki bu âyette sözü edilen fiilin, yine aynı âyetin zımında, adı geçen Semûd kavmine ait olduğu çok açıktır. Bkz. Fecr, 89/9.

58 Cevad Ali, el-Mufassal, s. 301.

bahsedilmiştir.⁵⁹ Bunu destekler mahiyette o yöre halkı, Hadramevt`te bulunan birçok harâbeyi bugüne kadar Âd kavminin evleri olarak anmış ve o civardaki kalıntıların Âd kavmine ait olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰

Hadramevt'in eski başkenti Şabvat şehrinde yüzlerce kitâbe⁶¹ ve kum yığınları altında antik kent kalıntıları mevcuttur. Hadramevt bedevileri büyük taş bloklardan yapılmış olan, Hymiarite (Himyer) kaleleri ve anıtlarının harâbelerini de Âdlılara atfetmektedir.⁶² Mahmût Şâkir'e göre, "el-Mukellâ kentinin kuzeyine düşen eş-Şıhr kenti Âd kavmine âit eserlerin enkâzı üzerine kurulmuştur."⁶³ Güney Arabistan'da Âd kavmi bağlamında sözü edilenden başka oldukça eski bazı kalıntılar da hâlen mevcuttur.⁶⁴ O yörede Hz. Hûd'un takipçilerinin felâketten kurtuldukları ve İkinci Âd adıyla bilindikleri, Hısn-ı Gurab Yazıtları'nın da⁶⁵ onların bir kalıntısı olduğu söylenmektedir. Seb'alılarla Himyerlilerin ortak bir krallığından ve Güney Yemen tepelerinde olan başkenti Zofâr'dan bahsedilir.⁶⁶

Hadramevt civarında Barahût Kuyusu'na yakın bir yerde Hz. Hûd'un mezarının⁶⁷ olduğu ve çokça ziyaret edildiği de bildirilmektedir.⁶⁸

Şemseddîn Günaltay'a göre Araplar Âdlıları, en eski ve en kuvvetli bir kavim telâkki ettiklerinden, bütün eski harâbeleri onlara isnat etmeyi âdet edinmişlerdir. O, "Hâlbuki Arabistan'da tarihî araştırmalarda bulunan müsteşrikler, eski devletlere/kavimlere ait keşfettikleri eserlerde, onların Âd kavmine ait oldukları zannını verebilecek hiçbir işâret bulamamışlardır. Okunan kitâbelerden o enkazın

59 Sâmi, Şemseddin (1850-1904), Kâmûsu'l-A'lâm, İstanbul, 1306/1899, II, 819.

60 el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, V, 332; el-Mevdûdî, Târih Boyunca Tevhîh Mücâdelesi, IV, 415.

61 Hommel, F., "Arabistan mad." (Tarih), İslâm Ansiklopedisi, I, 487.

62 Ronart, Stephan ve Nandy, Concise Encyclopaedia Of Arabic Civilization, Amsterdam, 1378/1959, s.18.

63 Şâkir, Mahmût, Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Târihi, İstanbul, 1415/1995, I, 121.

64 Age., 1, 57.

65 Mevdûdî, «Bu kitâbenin yazılarından bunun Hz. Hûd'un taraftarları tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.» der. (el-Mevdûdî, Târih Boyunca Tevhîh Mücâdelesi, I, 415.) Âd kavmi ve Hz. Hûd bağlamında sözü çok edilen, Milâttan yaklaşık 1800 yıl önce yazıldığı iddia edilen bu yazıtlar hakkında geniş bilgi için bkz. el-Mevdûdî, Târih Boyunca Tevhîh Mücâdelesi, I, 416; el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 48, 51.

66 el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 48, 51.

67 Cevâd Ali ise, el-Vâkıdî'nin «İsmâil (a.s.)'in, Hûd (a.s.)'in ve Resûlullah (s.a.v.)'in yeni peygamberlerden bu üç peygaberin kabrinin kesinlikle bilindiğini, Hz.Hûd'un mezarının üzerinde ağaçlar topluluğu bulunan Yemen dağlarından bir dağın altında, çok sıcak bir yerde, kum yığını içinde olduğunu, zikrettiğini» söyler. Cevad Ali, el-Mufassal, s. 311 (dip not, 5.)

68 Barahut Kuyusu (veya Volkan) hakkında geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VII, 448; Wensinck, A.J., "Hûd mad.", İslâm Ansiklopedisi, II, 535; Cevad Ali, el-Mufassal, s. 311, 314; ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, I, 17.

Arabistan'ın diğer nâmdaki sâkinlerine ait olduğu tahakkuk etmiştir." der.⁶⁹ Ancak onun bu kanaate sahip olduğu 1940'lı yıllardır.

Âd kavmi üzerinde çalışma yapan araştırmacıların çoğunluğu, Âd'ın bölgesi olarak Güney Arabistan civarını görmekte ve o bölgedeki birçok kalıntının Âd'a ait olduğuna inamaktadırlar ki biz de bu kanaatteyiz. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere bölgede mahallî dilde hâlâ Âd kavmine nisbet edilerek konuşmaların yapılması, Orta Doğu'da yaygın olarak dolaşan Âd'ın hikâyesi, mahalli rivâyetlere göre Âd'ın yurdunun bu civarlarda olduğunun söylemesi, mevcut kanaatimizi teyit eder mâhiyettir.⁷⁰

Âd Kavminin Dini Durumu ve Hz. Hûd'un Nübüvveti

İnsanlık tarihi boyunca yeryüzünde gelmiş geçmiş milletlerden bir tanesinin bile inançsız veya dinsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Âd kavmi de bir inanç ve dinî anlayışa sahipti. Âd'ın sosyal, kültürel, ahlâkî yönünü ve bu bağlamda onu helâke götüren tutumunu, bunun pratiğe yansımaları daha iyi anlamak için onun dinî yönünü tanımak, Hz. Hûd'u ve tebliğini bilmek gerekir.

a) *Âd'ın Dinî Durumu*: İslâm'dan önceki Araplar ile Güney Arabistan eski⁷¹ dinleri hakkındaki bilgiler, Arap Yarımadası'nda yaşamış toplumlar ve o dönemin arkeolojik kalıntılara dayanmaktadır. Bu dönemde hakim olan inançla ilgili veriler, tanrı, put adları ve bu adların içerdiği dinî anlamlara dayanmaktadır. Bunun yanında Araplar ve Güney Arabistan ile etkileşim içerisinde olan Asurlular, İbrânîler, Yunanlılar ve Latinlere ait vesikalar bilgi kaynağımıza önemli katkıda bulunmaktadır.⁷²

Kuzey ve Güney Arabistan dinlerinde, putlara tapmanın hâkim olduğu, Ay, Güneş ve Zühre yıldızlarının teslîsi meydana getirerek Baba-Ana-Oğul üçlü tanrı inancını oluşturdukları, ilâhların bazı yerlerde erkek ve dişi⁷³, bazı yerlerde ise tabîî varlıklar oldukları mesela taş, toprak, ağaç, deniz, Güneş, Ay, yıldız, bazı yerlerde de gök gürültüsü, zelzele, kıtlık, ölüm vb. kötü ruhların eseri kabul edildikleri; yağmur, savaşta gâlibiyet vb. ise iyi ruhların eseri olarak düşünüldükleri görülmektedir.⁷⁴

Bütün İslâmî kaynaklarla bazı müsteşriklerin tespitlerine göre hemen hemen diğer Sâmi kavimler gibi Arapların da en eski dinleri tevhit esasına dayanmaktaydı.

69 Günaltay, M. Şemseddin "Âd mad.", Türk-İslâm Ansiklpedisi, I, 57.

70 el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, V, 332; el-Mevdûdî, Târih Boyunca Tevhît Mücâdelesi, I, 415.

71 Çağatay, İslâm Öncesi Arap Târihi, s. 36.

72 Çağrı, Mustafa, "Âd mad." (İslâm'dan Önce Araplar'da Din), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi, III, 316.

73 Çağatay, İslâm Öncesi Arap Târihi, s. 36; Cilâcı, Osman, Dinler Târihi (Ders Notları) Konya, 1396/1977, s. 35, 41, 52, 55, 57, 64; Çağrı, Mustafa, "Âd mad." (İslâm'dan Önce Araplar'da Din), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi, III, 317.

74 Cilâcı, Osman, Dinler Târihi (Ders Notları), s. 35, 40.

Yine onlara göre Araplardaki çok tanrıcılık gibi putperestlik de yabancı kaynaklıydı.⁷⁵ Yaratıcının heybeti karşısında O'na ancak bazı araçlar vasıtasıyla yaklaşabileceğini düşünmüşler ve çeşitli isimlerdeki putlara tapınmaya başlamışlardı. Ama Yüce Allah'ın varlığına da inanıyorlardı. Bunun yanında mesela arkeolojik veriler sayesinde eski dinleri hakkında en geniş bilgilere sahip olunan Güney Arabistan'daki yıldız perestliğin de bu bölgenin ilk dini olmayıp buraya dışarıdan girdiği kabul edilmektedir.⁷⁶

Âd'ın yaşadığı çevre ve ait olduğu ırkın dinî bakımından yukarıda verdiğimiz genel bilgiler dikkate alınarak durumuna bakılınca bu konuda Âdlıların durumlarının onlardan farklı olmadığı anlaşılmaktadır. O kâfir ve putperestlikte ısrarlı bir millettir. "Taştan ve ağaçtan putlara tapıyorlardı. Sâibe dinine intisap etmişlerdi".⁷⁷ "Kabilenin meliki olan Âd Ay'a tapardı. Kabilesini de bu yola sevk etmişti."⁷⁸ "Âdlılar, Darâ (Sadâ), Damûr (Samûd) ve Hebâ adında putlara taparlardı"⁷⁹ Suyûtî'ye göre onlar "Kur'ân'da adı geçen bazı putlara tapmaktaydılar."⁸⁰ Nitekim putlarına saçma ve birtakım uydurma, kuru ve mesnetsiz sözlerden ibaret isimler takmışlardı.⁸¹ Bir hayra ulaştıkları zaman onlara teşekkür ederler, kendilerine bir zarar isâbet edince de yardım dileyerek onlara sığınırlardı.⁸²

Tûfanda helâk olup giden ve Yüce Allah'ı tanımayan ataları gibi zulümde ve putperestlikte ısrar ediyorlardı. Tanrı dedikleri ve kendi yaptıkları şeylerden hiçbirini hiç bir şeyin tanrısı değildi. Onlar sadece kendi uydurdukları isimlerdi. Âd'lular kendi arzuları ile onlara hoşlandıkları unvanları vermişlerdi."⁸³

Hasan el-Basrî'nin Kurtubî'de geçen bir ifadesi şöyledir: "Allah'ın kendisine namaz ve zekâtı farz kılmadığı hiçbir peygamber gönderilmemiştir."⁸⁴ Suyûtî de, "Ancak Hz. Hûd onları tek bir tanrıya tapmaya çağırdı, namaz kılmaya ve şerîata

75 Çağrı, Mustafa "Âd mad.", (İslâm'dan Önce Araplar'da Din), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi, III, 316, 317.

76 Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'ân, VI, 125; Çağrı, Mustafa, "Âd mad." (İslâm'dan Önce Araplar'da Din), T.D.V., İslâm Ansiklopedisi, III, 317.

77 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (224/839-310/922), Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, Mısır, Tarihsiz, I, s. 110; Ahmet Cevdet Paşa (124/825-895/1313), Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul, 1388/1969, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 10; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih (el-Bidâye), Beyrût, 1398/1978, I, s.123; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 48; İbn Haldûn, Târih-u İbn Haldûn, II, 29.

78 ez-Zebidî, Sahîh'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 90.

79 et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 110; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 48.

80 es-Suyûtî, ed-Dürri'l-Mensûr, III, 95.

81 Bkz. A'râf, 7/71.

82 es-Seyyid Şahâta, Kasasu'l-Kur'ân, s. 20.

83 el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 51.

84 el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî), Mısır, 1366/1947, IX, 87.

çağırmadı.”⁸⁵ Hz. Hûd ile birkaç kişi imana gelmişti.⁸⁶ İnananlar bunu ona haber vermişlerdi. Fakat başkalarından bunu gizlemişlerdi.

Hz. Hûd'a, “Yâ! demek sen tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın taptıklarını bırakalım diye mi bize geldin?”⁸⁷ demişlerdi. Bu sözler, Âd'ın körü körüne bir inat içinde bocalayan putperest bir kavim olduğunu kendi ifadeleri içinde sergilemektedir. Yüce Allah'ın varlığına inanmakla birlikte şirk içinde idiler. Yalnız O'na ibâdet etmeyi reddediyorlardı. Ama âyetten⁸⁸ bu şekilde şüphe içinde oldukları da anlaşılmaktadır.

İlmî bir anlayışa ve bu anlamda şüphe etme kabiliyetine sahip olsalardı, yaratıcı olamayacaklarına dair her türlü delilin bulunduğu putlar aleyhinde şüpheli olurlardı. Fakat onlar yeterince düşünmeden kendilerine yeni bildirilene karşı çıkıyorlar ve şüphesiz eskiye sarılıyorlar ayetin ifadesi ile "...فردوا...=...fe raddû..." ta'kîb belirten “fâ” gösteriyor ki onlar duyar duymaz derhâl reddediyorlardı.⁸⁹ Öyleyse onların şüpheleri dikkate alınacak bir şüphe değildir. Bunun delili, önce "red ve inkâr etmeleri" sonra da "şüphe içinde olduklarını" ifade etmeleridir.⁹⁰ Burada peşinen red, sonra da bahane olan bir şüphe vardır. Buna karşılık Hz. Hûd'un onları akıllarını kullanmaya davet etmesinin⁹¹ de bir faydası olmamıştır. Onlar azgın, şaşkın dolayısıyla akıllarını kullanamadıkları için Hz. Hûd'un ibretli sözlerini anlayamadılar, kavrayamadılar, ibret alamadılar ve bu yüzden vahyin rehberliğinde akılları kendilerini aydılatamamıştır.

Âd kavminden, kendilerini şirkten temizleyip yalnız Yüce Allah'a ibâdete davet eden⁹², kendilerine öğütler veren Hz. Hûd'a müşrikler, “Dediler ki; öğüt versen de vermesen de bizce aynıdır.”⁹³ Görüldüğü gibi bu tepki, peşin hükümden ve inattan, başka bir şey değildir.

Âd kavmi Yüce Allah'ın verdiği zenginliği/nimetleri bir anda unutup şirke düşmüş ve hak çizgiden ayrılmıştır.⁹⁴ Hatta er-Râzî, Şuarâ sûresi, 130. âyetin tefsirinde; " Âd kavminin hayat ve dünya sevgisi insan olmanın sınırlarını aşacak

85 es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, III, 95.

86 Buhl, F., "Âd mad.", İslâm Ansiklopedisi, I, 123.

87 A'râf, 7/70.

88 Bkz. İbrâhîm, 14/10.

89 Bkz. İbrâhîm, 14/9.

90 Yıldırım, Suad, Kur'ân'da Ulûhiyyet, İstanbul, 1406/1987, s. 288.

91 Bkz. Hûd, 11/51.

92 Bkz. Hûd, 11/50.

93 Şuarâ, 26/136.

94 Bkz. Hûd, 11/53; Hûd, 11/54; Ahkâf, 46/22.

kadar ruhlarını etkilemiş ve onlara bir tür tanrılık iddia etme cüretini vermiştir.” demiştir.⁹⁵

Âd kavmi, kendilerine gönderilen peygambere isyan edip inatçı zorbaların emrine uyararak putları Allah'a ortak koştuklarından dolayı Rab'lerinden gelen âyetleri bile bile inkâr etmişlerdir.⁹⁶ Onlar, üzerlerine musallat olan zorba yöneticilerden, hürriyetlerini alamadıklarından ve küfre karşı çıkmadıklarından dolayı sorumlu olmuşlardır.

Saltanat, dünyalık ve refah içinde yaşamak, fert plânında olduğu gibi toplum plânında da gurura hatta küfre veya şirke götürebilir. Bu durum Âd kavminde bu şekilde cerayan etmiştir.⁹⁷ Âdlılar'ın büyük kısmı, kendilerini tevhit inancına çağıran peygamberi (Hz. Hûd)'u yalanlayarak putperestliği⁹⁸ ve şirki benimseyerek atalarından tevarüs ettikleri ilâhlara sınıksız sarılmışlardır. Dolayısıyla Yüce Allah'a kul olacakları yerde zorbalara, putlara ve şeytanlara kul olmuş, hak çizgiden ayrılmışlardır.

b) *Hz.Hûd ve Tebliği*: Hûd⁹⁹ ismi Kur'ân'da yedi defa¹⁰⁰ geçmektedir. Aynı kökten hevdun (هود): Tevbe etmek, hakka dönmek, Yahûdi olmak¹⁰¹, tehevved (تهود) tevbe edip hayır işlemek vb. anlamlarına gelmektedir.¹⁰² Hâid (هائد) 'in çoğulu olan Hûd (هود) ise tevbe edenler demektir. Hûd isminin Âd kavmine gönderilen peygamberin ismi olması itibarıyla âdeta onların tevbe edip dalâletten hidâyete çıkmaları hususunda bir mesaj niteliği taşıdığı şeklinde anlaşılması ve böyle nitelenmesi mümkündür.

Kur'ân'da ismi geçen, yirmi dört peygamberden biri olan Hz. Hûd, Âd kavminin bir ferdi ve kardeşi¹⁰³ olarak nazara verilmiştir.¹⁰⁴ Kur'ân Hûd'u, aralarındaki şefkat ve yakınlığı tasvîr etmek için kavmine karşı, diyânet değil karabet açısından kardeşlik sıfatıyla anlatmıştır.

95 er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (544/1149-606/1209), Mefâtihu'l-Ğayb, Âmire Matbaası, 1308/1890, IV, 460.

96 Bkz. Hûd, 11/59.

97 Bkz. Mü'min, 40/15; Fussilet, 41/15. Ayrıca bkz. Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, s. 290.

98 Bkz. Fâtır, 35/40.

99 İbn Hişâm'a göre Hûd'un bir ismi de Âbir (عابر) dir. Bkz. Ahmet b. Ebî Ya'kûb, Târîh-u Yâ'kûbî, I, 12; ez-Zebidî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 90.

100 A'râf, 7/65; Hûd, 10/50, 53, 58, 60, 89; Şuarâ, 26/124.

101 Bkz. Bakara, 2/111, 135, 140.

102 Bkz. Cevad Ali, el-Mufasssal, s. 311, (dip not, 4); ed-Debbâğ, el-Kabâilü'l-Arabiyye, I, 15, 16.

103 A'râf, 7/65.

104 Bkz. Ahkâf, 46/21.

Hız. Hûd'un yani Âdlıların neslinin, Arapların atası Sâmi olduğu ve Sâmi ırkından oldukları, birkaç nesil öncesinde ise Hız. Nûh'un nesline dayandığı¹⁰⁵iddia edilmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca Hûd'un (a.s.) baba ve ana soyu yönünden Âd kavmi içinde en üstün durumda olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁷ Bir hadîs-i şerîfte Resûlullah (s.a.s.): "Ey Ebû Zerr! Peygamberlerden dördü Araptır. Hûd, Sâlih, Şuayb ve Peygamberin (Muhammed)."¹⁰⁸ şeklinde buyurmuşlardır.

Hız. Hûd'un güçlü, kuvvetli, orta boylu, esmer renkli, çok saçlı ve güzel yüzlü olduđu¹⁰⁹, ticaretle uğraştığı¹¹⁰, halîm, selîm, yumuşak huylu ve güzel ahlâklı olduđu¹¹¹, zühdü, takvası ve ibâdeti ile mümeyyiz olduğu ve çok sadaka verdiği rivayet edilmiştir.¹¹²

Kur'ân'da, "Âd'a da kardeşleri Hûd'u rasûl olarak gönderdik."¹¹³ buyurulmuştur. Hız. Hûd'un tebliği ile ona iman edenler, Âd kavmi helâk edilirken bir yere çekilip kurtulmuşlardı.¹¹⁴ Bundan sonra Hız. Hûd bir süre daha yaşamış ve "yüzelli yaşında vefât etmişti."¹¹⁵Bizce bu hususta yapılan rivâyetler içerisinde en makul olanı budur. Zira çeşitli kitaplarda bu konuda daha çok bahsi geçen bu

105 Wensinck, A.J., "Hûd mad.", İslâm Ansiklopedisi, V/I, 577. Hız. Hûd'un nesebi hususunda muhtelif şekillerde olan ve farklı şemalarla gösterilen nakil ve iddialar hususunda bkz. İbn Kuteybe, ed-Dîneverî(213/828-276/889), Maârif, (Çev. Hasan Ege), Şelâle Yay., İstanbul, Tarihsiz, s. 28; Ahmet b. Ebî Ya'kûb, Târîh-u Ya'kûbî, I, 12; et-Taberî, Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 110; el-Mesûdî, Murûcu'z-Zeheb, I, 41; ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 90; Sâmi, Kâmûsu'l-A'lâm, VI, 4768.

106 Hitti, Philip K.(1303/1886-1398/1978), Precis d'Histoire des Arabes, Paris, 1368/1950, s. 13.

107 ed-Dîneverî, Ahmet b. Dâvud, Ahbâru't-Tivâl, (Çev.:Abdu'l-Mü'min Âmir, Cemâlüddîn es-Siyal), Kâhire, 1379/1960, s. 3; es-Seyyid Şahâta, Kasasu'l-Kur'ân, s. 20. Müsteşriklerin, Hûd(هو'un Âbir(عابر veya Eber (أبر) olduğu iddiaları ve bunlara verilen cevaplar için bkz. Cevâd Ali, el-Mufasssal, ss. 299-311; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 53.

108 İbn Hacer el-Askalânî (773/1372-852/1449), Fethu'l-Bârî, c.VI, Enbiyâ, 34, 449; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 185.

109 İbn Kuteybe, Maârif, s.28; Köksal, M. Âsım, T.D.V. Peygamberler Târîhi, Yersiz, 1409/1990, I, 117.

110 İbn Kuteybe, Maârif, s. 28; ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 90; Köksal, T.D.V. Peygamberler Târîhi, I, 117.

111 es-Seyyid Şahâta, Kasasu'l-Kur'ân, s. 20; Köksal, T.D.V. Peygamberler Târîhi, I, s.117.

112 Hitti, Precis d'Histoire des Arabes, s.13.

113 A'râf, 7/65.

114 Ahmet Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 6.

115 et-Taberî, Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 115; Ahmet Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 6; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 50; ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 94; Wensinck, A. J. "Hûd mad.", İslâm Ansiklopedisi, V/I, 577. Bundan başka rivâyetler ve farklı yaş iddiaları için bkz. Meâricu'n-Nübüvve Tercemesi(Altıparmak), Sahâfiye-i Osmâniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz. s. 67.

rakamdır. Üstelik bu, bundan başka zikredilen muhtelif rakamların ortalamasına da yakın bir rakamdır.¹¹⁶

Hz. Hûd'un kavmini helâk eden felâketten sonra gidip kaldığı, ölünce defnedildiği yer ve kabri hakkında üç grupta toplanabilecek üç görüş vardır. İlki Hz. Hûd'un kabrinin Şâm'da olduğu¹¹⁷, ikincisi kabrinin Mekke'de veya civarında olduğu¹¹⁸ üçüncüsü ise kabrinin Hadramevt veya o civarda olduğudur.¹¹⁹

Bazı rivâyetlerde Hz. Hûd'un felâketten sonra Âd bölgesinden Şîhr'a geçtiği-ki İbn Haldûn da bu kanaattedir- ölünce de Hadramevt topraklarına defnedildiği haber verilmektedir.¹²⁰ Diğer rivâyetlerde ise, Barahût kuyusuna yakın "Barahût Vâdisi" denilen bir vâdide kabrinin olduğu iddia edilmektedir.¹²¹ İbn Sa'd, Tabakât'ında Hz. Hûd'un Hadramevt beldelerinden Şîhr'da vefât ettiğini ve bunun dışındaki rivâyetlerin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹²²

Peygamberler gönderildikleri toplumun insanlarından biri olup o toplumla beraber, toplumun kültürü içinde hayatlarını sürdürürler. Peygamber vazifesini yüklendikleri andan itibaren de Allah'tan aldıkları emirlerle toplumu yeni dine ve yeni sisteme yönlendirirler.¹²³ Hûd (a.s.) da öyle yapmıştır. Bunun için her şeyden önce kavmi ile gerekli ve en etkili araç olan dille iletişim kurmuştur. Kurân'da, "Biz her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (emredildikleri şeyleri) açıklasın."¹²⁴ buyurulmaktadır. Ebû Zerr, Hz. Peygamberden, "Allah gönderdiği peygamberi o toplumun konuştuğu dilden gönderir."¹²⁵ şeklinde buyurduğunu rivâyet etmiştir ki bu dilde Arapçadır.¹²⁶

116 Bu konuda söylenenler ve daha geniş bilgi için bkz. Ahmet b. Ebî Ya'kûb, Târîh-i Ya'kûbî, I, 12; et-Taberî, Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 115; Ahmet Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 101; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 50; ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 94.

117 Bkz. İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 130; Wensinck, A. J. "Hûd mad.", İslâm Ansiklopedisi, V/I, 577.

118 Bkz. İbn Kuteybe, Maârif, s. 28; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 50; Sâmi, Kâmûsu'l-A'lâm, VI, 4768; Wensinck, A. J. "Hûd mad.", İslâm Ansiklopedisi, V/I, 577; el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 48.

119 Vehbi, Mehmet, Hulâsâtu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, İstanbul, 1390/1971, IV, 1669; Meâricu'n-Nübüvve Tercemesi, s. 67; es-Seyyid Şahâta, Kasasu'l-Kur'ân, s.24; Ahmet Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 101.

120 Cevâd Ali, el-Mufasssal, s. 311, (dip not, 5); İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, I, 50; el-Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 48.

121 ed-Debbâğ, el-Kabâilu'l-Arabiyye, I, 17.

122 ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 94.

123 Halefullah, Dr. Muhammed Ahmed, el-Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire, 1391/1972, s. 68, 69. Daha geniş bilgi için bkz. Cora, Mustafa Kur'ân'a Göre "Hevâ", Ankara, 1427/2007, (Basilmamış Doktora Tezi, Ank. Üni. İlah. Fak. Kütüp., Ayni. No: 52/08000693, Yer No: 44427.), s.7 ve ss.227-252.

124 İbrâhim, 14/4.

125 Ahmet b. Hanbel (164/781-241/855), el-Müsned, Çağrı Neşr., İstanbul, 1402/1982, V, 158.

126 İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 120; Hitti, Precis d'Histoire des Arabes, 1368/1950, s. 26.

Her peygamber gibi Hz. Hûd da tek bir Allah'a kul olma ve yalnız O'na ibâdet etme hususunda yeryüzünün en şımarık, en zengin ve o zamanın en ileri tekniğine¹²⁷ sahip bir kitle olan kavmini doğru yola davet etmiştir.¹²⁸ Kavmi tarafından peygamberliği ret ve inkâr edilen Hz. Hûd, Yıldırım'ın Kur'ân Tefsîri'nde ifade ettiği üzere üç kademeli bir strateji hazırlamıştır.¹²⁹ Birinci kademde putlara tapmanın yanlışlığı, Allah'ın güvenilir bir elçisi olduğu, şahsi herhangi bir çıkarının olmadığı¹³⁰ ve peygamberlerine inanmalarını içermektedir. İkinci kademede dünyanın gececi güzelliklerini hayatın hedefi olarak seçmenin yanlışlığı bulunmaktadır. Üçüncü kademe ise Allah'ın Âd kavmine verdiği bolca nimetleri hatırlatarak şükürü eda edilmeyen nimetlerin elden çabuk gidebileceği hususunu hatırlatmaktadır.

Hz. Hûd, müşrik kavminin ret ve inkârı karşısında risalet görevini yılmadan yerine getirmeye çalışmış,¹³¹ kavmini inzâr ve tebşir etmiştir.¹³²

Hûd (a.s.) zorba ve zâlim Âd kavminden insanları hidâyete davette onlara anlayabilecekleri bir lisanla ruhlarına hitap ederek nasihatte bulunmuş ve güzel öğütler vermiştir. Yerine göre deliller ortaya koymuş, yerine göre akıl sahiplerine hitap ederek düşünmelerini sağlamış¹³³ yerine göre de mucizeler¹³⁴ göstermiştir. Hz. Hûd'un tebliğ ve irşâdına kavminin çoğu "Senin sözünle biz ilâhlarımızı terk etmeyiz."¹³⁵ diyerek cevâb-ı sevapta bulunmamışlarsa da Hz. Hûd kavmine nasihatten geri durmamıştır.¹³⁶

Kur'ân'da bolluklar içerisinde yüzen Âd kavmi içinde buldukları duruma şükredeceklerine isyan ettiklerinde Hz. Hûd onlara, "Siz hiç düşünmez misiniz? Size bunca nimeti ve kudreti veren kimdir? Söyleyin bakalım bana."¹³⁷ gibi düşünmelerine vesile olabilecek argümanlar ortaya koymuştur. Bu tebliğ karşısında Âd kavminin ileri gelenleri Hz. Hûd'a iftira kampanyası başlatarak¹³⁸ çeşitli müeyyideler uygulamaya koymuşlardır. Nitekim onlar Hz. Hûd'a, "Biz seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve

127 Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'ân, 8, 222; Bkz.Fecr, 89/8; Şuarâ, 26/128-136.

128 İbn Haldûn, Târih-u İbn Haldûn, II, 29; Bkz. A'râf, 7/67, 69.

129 Yıldırım, İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri, VIII, 4399-4401.

130 Bkz. Şuarâ, 26/127.

131 Bkz. Şuarâ, 26/136.

132 Bkz. Şuarâ, 26/129, 135.

133 Bkz. A'râf, 7/71; Hûd, 11/51-52.

134 Bkz. Hûd, 11/53. Yukarıda belirtilen hususlar ve daha geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Hambel, el-Musned, II, 341, 451; el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil(194-810/255-869), Sahîhu'l-Buhârî, Çağrı Neşr., İstanbul, 1400/1981, İ'tisâm, Bâb 1, VIII, 138; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261/821-875), Sahîh-u Müslim, Çağrı Neşr. İstanbul, 1401/1981, İmân, Bâb 70, Hadis no. 239, I, 134.

135 Bkz. Hûd, 11/59.

136 Bkz. Hûd, 11/54-57.

137 Bkz. Şuarâ, 26/133, 134.

138 Bkz. Kerimoğlu, Yusuf, "Âd mad.", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1410/1990, I, 26.

biz seni yalancılardan sanıyoruz.”¹³⁹ Demişler O da, "Ey kavmim, bende bir beyinsizlik yok, ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim”¹⁴⁰ şeklinde mukabelede bulunmuştur. Yine onlar; "Seni tanrılarımızdan biri fenâ çarpmış!" demekten başka bir söz bulamıyoruz.”¹⁴¹, "Bu bizim atalarımızdan kalma putlarımızı terk etmemizi, Allâh'a kulluk etmemizi vb. bizden istiyor.”¹⁴² demişlerse de Hz. Hûd, bu ithamlara aldırmandan risalet görevini yerine getirmeye çalışmıştır.¹⁴³

Âd'ın Felâkete Maruz Kalması ve Sebepleri

Âd milleti gelişmiş bir uygarlık kurmuş¹⁴⁴ ama sahip olduğu nimetlerin değerini bilememiş, tersine gurur ve kibre kapılmış, putlara tapmış, insanlara zulmederek haddi aşmış, taşkınlık ve azgınlığı çoğalmıştır.¹⁴⁵ Artık hak, hukuk tanımaz hâle gelmiştir. er-Râzî, "Yakaladığınızı zorbaca mı yakalarsınız?" âyeti hakkında: "Âd kavmi öteki toplumlara ve insanlara zâlimce davranıyordu.”¹⁴⁶ demektedir. Zamanın geçmesiyle servet, her türlü imkân ve rahatlık artıkça büyükmelerine, neticede büyüğün kim olduğunu tanımamalarına veya unutmalarına neden olmuştur.¹⁴⁷ O, bu ahvâlden vazgeçmeleri ve şirk koşmamaları gerektiğini onlara bildirmiş ise de etkili olamamış ve onlar eski geleneklerini izlemeyi sürdürmüşlerdir.¹⁴⁸

Hâkim güçler, Hz. Hûd'u kavminin gözünden düşürmek ve ona inanmamalarını sağlamak için onun toplumun dinî, gelenek ve göreneklerine karşı bir tehlike oluşturduğu imajını vermek istemişlerdir.¹⁴⁹ Hz. Hûd'un öğüt ve nasihatlerine kulaklarını kapayanlar onu istihza ederek¹⁵⁰ "Sen bizi tanrılarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğrulardan isen bizi tehdît ettiğın şeyi getir.”¹⁵¹ demeleri üzerine Hz. Hûd:"(Azâbın ne zaman geleğine dâir) bilgi, ancak Allâh katındadır. Ben görevlendirildiğim şeyi size duyuruyorum, fakat sizi câhillik eden bir kavim görüyorum.”¹⁵² demiştir. Hz. Hûd, Allah'ın onları azaba uğratacağın ve tümünden yok

139 A'râf, 7/66.

140 A'râf, 7/67.

141 Hûd, 11/54.

142 Bkz. A'râf, 7/70; Ahkâf, 46/22.

143 Bkz. Şuarâ, 26/136.

144 Bkz. Şuarâ, 26/133, 134.

145 İbn Haldûn, Târih-u İbn Haldûn, II, 29; Bkz. Hûd, 11/59; Şuarâ, 26/130.

146 er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, IV, 60.

147 Bkz. Fussilet, 41/15.

148 Bkz. Şuarâ, 26/136, 137; Hûd, 11/50.

149 Bkz. A'râf, 7/71; Ahkâf, 46/22.

150 A'râf, 7/66.

151 Ahkâf, 46/2.

152 Bkz. Ahkâf, 46/23.

olacaklarını onlara hatırlatmış olmasına rağmen¹⁵³ ondan önce mûcize istediler, sonra doğru isen sözünü ettiğin azabı getir, demişlerdir.¹⁵⁴ Artık “ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi.”¹⁵⁵ Yine Allah'ın ifadesi ile “(Böylece) onu yalanladılar. Biz de onları helâk ettik.”¹⁵⁶ olmuştur.

Hız. Hûd halkını son kez uyarılmış ve tevbe etmelerini istemişti.¹⁵⁷ Ancak Âd kavminin ıslah olmaz bu tavırlarından dolayı¹⁵⁸ başlarına gelecek felâket çoktan onlara yaklaşmış susuzluk ve kuraklık en belirgin alamet olarak çoktan ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Hava hat safhada ısınmış, toprak sıcaktan ve kuraklıktan çatlamış, pınarlar kurumuş, artık Ahkâf ülkesinin ünlü bağları yok olmuş ve halkı kıtlığa sürüklenmiştir.¹⁶⁰

Âd kavminden bazıları ufukta bulutu gördüklerinde yağmur getireceği ümidi ile sevinmişlerdir.¹⁶¹ “Nihâyet azabın ufukta geniş bir bulut hâlinde vâdilerine doğru geldiğini görünce: "Bu, bize yağmur yağdıracak bir buluttur." demişlerdir.¹⁶² Ancak ufukta gördükleri ve hayra yordukları bulut felâkete dönüşmüş, adeta sonlarının başlangıcı olmuştur.¹⁶³ Âd kavminin içine düştüğü bu durum Kur'ân'da: “Hayır o, acele beklediğiniz şey, içinde acı azâb bulunan bir rüzgârdır.”¹⁶⁴ “Rabb'inin emriyle her şeyi yıkar, mahveder.”¹⁶⁵ şeklinde resmedilmiştir.¹⁶⁶ Kur'ân'da zikredilen bu kasırganın özelliği; “صيحة”¹⁶⁷ Sayha: Korkunç bir ses, gürültü,¹⁶⁸ “رجفة”,¹⁶⁹ Recfe:

153 Hûd, 11/54, 57.

154 Ahkâf, 46/2.

155 Ahkâf, 46/26.

156 Şuarâ, 17/15.

157 Hûd, 11/54.

158 Bkz. Hûd, 11/18; Şuarâ, 26/139.

159 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, s. 48. Reşid Rızâ, kuaraklık süresi hakkında, "Kur'ân ve hadislerde bulunmayan üç yıl kaydıyla ilgili rivâyetin nereden çıktığının bilinmediğini" söyler. Bkz. Abduh, Muhammed (1265/1849-1322/1905), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, (Tefsîru'l-Menâr), Mutimmuhû: Muhammed Reşid Rızâ, Mısır, 1325/1907, XII, 115; et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 110; Bkz. A'râf, 7/70.

160 et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 115.

161 Ebû Hureyre'den rivâyetle Resûlüllah (s.a.v.): «Rüzgâr Allah'ın rahmetindedir; merhamet de getirir azap da, onu gördüğünüz zaman ona sövmeyin, Allah'tan hayrını isteyin ve şerrinden Allah'a sığının» buyurmuşlardır. İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed Yezîd el-Kazvîni (209/824-273/887), Sünen-u İbn-i Mâce, Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1981, Edeb, Hadis no.3728, s.1228. s.1366.

162 Ahkâf, 46/24.

163 Bkz. Ahkâf, 46/26.

164 Ahkâf, 46/24.

165 Ahkâf, 46/25. Ayrıca bununla ilgili yapılan açıklamalar ve rivâyetler için bkz. et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 115; Yazır, Hak Dini, VI, 4355; Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, XIII, 332

166 Bkz. Ahkâf, 46/22, 23.

167 Hûd, 11/67.

Şiddetli ve korknuç sarsıntı,¹⁷⁰ “العذاب صائقة”¹⁷¹ Sâikatü'l-Azâb: Yıldırım ve şimşek,¹⁷² “طاغية”¹⁷³ Tâğiye: Azgın bir olayı, azap gürültüsü ve uğultusu,¹⁷⁴ “صرصر”¹⁷⁵ Sarsar: Çok şiddetli sesli ve dondurucu bir kasırga,¹⁷⁶ ve “أتية” Âtiye: Önüne geçilmez bir şekilde çok şiddetli esen rüzgar,¹⁷⁷ şeklinde belirtilir. Âd kavmi önüne geçilmez şiddetli rüzgârla helâk olmuş,¹⁷⁸ “Rabb'inin emriyle her şeyi yıkılmış mahvolmuştur. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.”¹⁷⁹ şeklindeki âyetle Âd kavminin cezayı müstehak suç işlediği beyan edilmiştir. Âd'ın son ferdi helâk oluncaya kadar dinmediği ifade edilen kasırganın yedi gün, sekiz gece sürdüğü, yalnız evlerin harâbelerinin kaldığı¹⁸⁰ Kur'an'ın tasvirine göre Âd kavmini hurma kütükleri gibi buldukları yerden söküp atmış, halk saman çöpleri gibi oraya buraya savrulmuş, kuru ve sıcak rüzgârın üzerinden geçtiği her şey çürümeye terk edilmiştir.¹⁸¹ Ayetlerden anlaşılan;¹⁸² kulakları sağır eden önüne geçilmez yıldırım ve şimşeklerin olduğu bir havada zelzele ile birlikte çok şiddetli, herşeyi kasıp kavuran ve yedi gün mütemâdiyen esen bir rüzgâr ile Âd kavmi helâk olmuştur.¹⁸³ Âd kavminin başına gelen felaketle Hz. Hûd ve ona inanan birkaç kişi dışında bütün Âd kavmi yok olmuştur.¹⁸⁴

168 Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdükâdir er-Râzî, Muhtâru's-Sihâh (Mu'cemu'r-Râzî), İstanbul, 1399/1980, Çağrı Neşr. s. 320.

169 A'râf, 7/78.

170 Muhtâru's-Sihâh (Mu'cemu'r-Râzî), s. 200.

171 Fussilet, 41/17.

172 Muhtâru's-Sihâh (Mu'cemu'r-Râzî), s. 310.

173 Hâkka, 69/5.

174 Muhtâru's-Sihâh (Mu'cemu'r-Râzî), s. 336.

175 Hâkka, 69/6.

176 el-Beydâvî, Envâru't-Tenzil, s. 755.

177 Age., s. 755.

178 Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuşlardır: «Ben poyraz rüzgârıyla nusret (Ahzâb gazasına ait ilahî yardım) olundum. Âd kavmi de lodos ve karayel ile öldürüldü.» (ez-Zebîdî, Sahîhu'l-Buhârî Muhtasarı, IX, 95). Bir başka hadîs-i şeriflerinde de, «Bana Sabâ rüzgârıyla yardım edildi. Âd kavmi ise (batıdan esen) Debûr rüzgârıyla yok edildi.» buyurmuşlardır. el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, II, İstiska, Hadis no: 36, s. 22; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahî-u Müslim, I, İstiskâ, Hadis no: 17, s. 617.

179 Ahkâf, 46/25.

180 Bkz. Ahkâf, 46/25.

181 Bkz. Hâkka, 69/6-8.

182 Bkz. Kamer, 54/19, 20; Hâkka, 69/6; Zâriyât, 51/41, 42.

183 et-Taberî, Câmiu'l-Beyân, XVII, 52; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 431; es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VII, 677; el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd el-Bağdâdî (1217/1802-1270/1854), Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî (Rûhu'l-Meânî), Beyrût, Tarihsiz, VII, 474; A.g.e., VIII, 373, 378;

184 Bkz. A'râf, 7/72. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Mâce, Sünen-u İbn-i Mâce, II, 1366, Hadis no. 3852; et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 113; Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'ân, XIII, 332.

Âd kavminin başına gelen felaketle ilgili Hz. Âişe (r.a.)'da naklen:¹⁸⁵ "Resûlullah (a.s.) efendimiz havada bulut veya rüzgâr görünce, o olayın (ona tesiri) yüzündeki ifadeden anlaşılırdı. Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar bulut görünce, onda yağmur var umuduyla sevinirler. Siz ise bu olaya bakınca hoşlanmadığınız yüzünüzden belli oluyor." dedim. Efendimiz bana şöyle buyurdu: "Yâ Âişe! Onda bir azap bulunmadığından emin değilim. Çünkü bir kavim rüzgâr ile azaba uğratılmış; bir kavim de gelen azabı görmüş, ama "Bu bize yağmur yağdıracak bir buluttur." demiştir.¹⁸⁶

Sonuç

Âd, Kur'ân'da on sekiz sûrede bir kısım peygamber kıssasında anlatılan, helâk olan kavimler arasında yer alan, hakkındaki tarihî bilgiler dağınık hâlde bulunan bir kavimdir. Bu kelime Kur'ân'da yirmi dört âyette geçmekte, konunun anlatıldığı âyet sayısı ise elli dokuzu bulmaktadır. Ama Hûd ismi bu âyetlerden altısında, bunların dışında da bir âyette yer almakta ve bu bir âyetle konuyla ilgili âyet sayısı yetmiş bire ulaşmaktadır.

Âd kelimesi, sözlük anlamı hemen hemen terminolojideki anlamının da esasını oluşturmakla birlikte, Âd'ın haktan yüz çevirmesi, azgınlığı, taşkınlığı, zorbalığı Kur'ân ve hadîslerde bildirilen ve Hûd'un kavmi olan bir millete özel isim olan bir kelimedir. Bu kelimenin mânaca öne çıkan bazı anlamları itibarıyla o kavmin ahvâlini veya niteliklerini yansıtması bakımından Âd kavmine isim olarak verilmesinin çok yerinde ve uygun olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Âd, o kabilenin ismiyle meşhur olduğu babasıdır, atasıdır.

Yaptığımız araştırmalarda "Âd" kelimesinin Sâmi kökenli veya başka dillerden geldiğine dair bir iddiaya rastlayamadık. Böyle bir iddia olursa Arapça, İbrânce ve Aramca'nın Sâmi kökenli dillerden olduğunu unutmamak gerekir. Ancak bu kelime dört büyük kutsal kitapta bulunmaz. Âd kelimesi, yâ "باء" nisbetiyle oluşan "عادي=âdî" (eski, alışlagelen) sözcüğüyle de aynı kökten gelir.

Âd kavminin, Sâm'ın torunlarından ve Sâmi ırkıdan olduğu, Hz. Hûd'un da onlardan ve Arap Yarımadası'nda yetişen peygamberlerden olduğu kanaatinin ağır bastığını tespit ettik.

185 Bu kıssa için bkz. Ahmet b. Hambel, Musned, Çağrı Neşr., İstanbul, 1402/1982, Terbiye, III, 482; et-Taberî, Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk, I, 111-1114; İbnu'l-Esir, el-Kâmil, I, 48, 49; İbn Kesir, el-Bidâye, I, 126-128.

186 el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Tefsîru'l-Ahkâf, VI, 42 ve 238; Mefhum bakımından aynı veya ufak tefek farklarla benzer hadîsler/nakiller için bkz. hadîs mecmuaları: Ahmed b. Hambel, el-Musned, VI, 66; Müslim, Sahîh-u Muslim, İstiskâ, I, Hadis no: 14, 15, 16, s. 616; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşhâs es-Sicistânî (202-817/275-888.), Sunen-u Ebî Dâvûd, Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1981, V, Edeb, Hadîs no: 5098, 5099, ss.329, 330; et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, Sunenu't-Tirmizî, İstanbul, 1401/1981, Çağrı Neşr. Kitâbu'd-Davât, V, Hadis no: 3449, s. 503.

Kur'ân'da ve bazı kaynaklarda Âd'ın Semûd'la beraber yer almasından dolayı söz konusu kavmin Kuzey Arabistan'da yaşadığı iddialarının doğru olmadığına ve Güney Arabistan'da da fazlasıyla onunla ilgilendirilen ve orada yaşadığını gösteren benzer/aynı işaretlerin, bazı kalıntıların ve bulguların bulunduğu dair bilgileri ve bulguları ortaya koyduk.

Tarihçilerin ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun da kabul ettiği şekilde, Barahût Kuyusunun, Hısn-ı Gurâb Kitâbesinin ve başka tarihî kalıntıların o bölgede bulunması ve onlarla ilgili bilgilerin dikkate alınması, Hz. Hûd (a.s.)'un mezarının orada olduğu iddiası vb. Âd kavminin Arap Yarımadası'nın güneyinde yaşadığı fikrinin ağır bastığına neden olduğunu gördük ve bizim de aynı kanati taşıdığımızı beyan ettik.

Yeryüzünde döneminin en azgın güçlerinden olan Âd'ın inkâr ve inadı ile kibir ve gururunun birleşmesi, ilâhî mesajı dinlememesi; sahip olduğu nimetlerin onu şükretmeye götürecek yerde, şaşkırtmaya, azgınlığa, taşkınlığa, zulüme, küfre vb. sürüklemesi ve bunlarda son raddeye varmış olması, ilâhî hükmün/felâketin başına inmesinin ve köklerinin kazınmasının kaçınılmaz sonucuna götürmüştür.

Her olayın bir ucu Yüce Allah'ın kudretine bağlıdır. Zira tabiat hâdiselerinin sebep-illet zincirini kanunlara bağlayarak idare eden O'dur. O, gerektiğinde sebepleri ve illetleri genel kural ölçüsü dışında işleterek umulmadık zamanlarda bir milleti uyarabilir veya yok edebilir. Peygamberler gönderdiği çağlarda gereği üzere bu şekilde istisnai müdâhaleleri olmuştur.

Vaktiyle gerçekleşmiş bu vb. hâdiseler, Yüce Allah'ın sonsuz bir güce sahip olduğunu, bunun karşısında insanın âciz bir varlık olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

O hâlde insan, Yüce Allah'ın kurduğu düzen içinde insan olmanın anlam ve hikmetini bilerek O'na sığınmalı ve O'nun talimatlarına uymalıdır. Bu şekilde onu tercih eden kul, zorba olamamalı, zorbalığa, hasıslığa karşı çıkmalıdır. Aksi hâlde tarihin tekerrür edebileceği gerçeği ile her zaman karşı karşıya kalacaktır.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed (1265/1849-1322/1905), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, (Tefsîru'l-Menâr), Muhammed Reşîd Rızâ, Mısır, 1325/1907.

AHMET b. Ebî YA'KÛB(292/905), *Târîh-u Ya'kûbî*, Necef, 1358/1939.

AHMET b. HANBEL (164/781-241/855), *el-Müsned*, Çağrı Neşr., İstanbul, 1402/1982.

AHMET CEVDET Paşa (124/825-895/1313), *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, İstanbul, 1388/1969.

ALGÛL, Hüseyin, *İslâm Târîhi*, İstanbul, 1410/1991.

- el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd el-Bağdâdî (1217/1802-1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî* (Rûhu'l-Meânî), Beyrût, Tarihsiz.
- ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûs Tercemesi*, Bahriye Matbaabası, İstanbul, 1305/1887.
- el-ASKALÂNÎ, *İbn Hacer* (773/1372- 853/1449), *Fethu'l-Bârî*, Yersiz, Tarihsiz.
- AYDEMİR, Abdullah, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, Ankara, 1400/1979.
- CİLÂCI, Osman, *Dinler Târîhi* (Ders Notları), Konya, 1396/1977.
- el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsiru'd-Dîn (ö. 682/1283), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, 1329/1911.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil (194-810/255-869), *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Neşr., İstanbul, 1400/1981.
- BUHL, F., "Âd mad.", *The Encyclopaedia Of İslam*, London, 1379/1960, I.
 "Âd mad.", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, I, 123-124.
 "Âd mad.", *Dâiratü'l-Maârifî'l-İslâmiyye*, Yersiz, 1351/1933, XV.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara, 1400/1979.
- CEVÂD Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrût, 1397/1976.
- CORA, Mustafa, *Kur'ân'da Âd Kavmi*, Ankara, 1415/1995.
 "Kur'ân'a Göre "Hevâ", Ankara, 1427/2007.
- CURCÎ, Zeydân, *el-Arabu Kable'l-İslâm*, Beyrût, Tarihsiz.
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1390/1971.
- ÇAĞRI, Mustafa, "Âd mad." (İslâm'dan Önce Araplar'da Din), *TDV, İslâm Ansiklopedisi*, III.
- Ebû DÂVÛD, Süleyman b. el-Eşhâs es-Sicistânî (202-817/275-888.), *Sunen-u Ebî Dâvûd*, Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1981.
- ed-DEBBÂĞ, Mustafa Murat, *el-Kabâilu'l-Arabiyye ve Selâilihâ Fî Bilâdinâ Filistin*, Yersiz, 1407/1986.
- ed-DİNEVERÎ, Ahmet b. Dâvud, *Ahbâru't-Tivâl*, (Çev.: Abdu'l-Mü'min Âmir, Cemâlüddîn es-Siyal), Kâhire, 1379/1960.
- el-ENDELÛSÎ, Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Mısır, 1328/1910.
- İbnu'l-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, Mısır, 1348/1929.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Matbaatu's-Suâde, Mısır, Tarihsiz.
- De GOEGE, M. J., "Arabistan mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, I.

- GROHHMANN, Adolf, "Yemen mad.", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, XIII.
- GÜNALTAY, Şemseddîn, "Âd mad.", (Târih), *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1940/1359, I.
- İbn HALDÛN, *Târih-u İbn Haldûn*, Mısır, 1355/1932.
- HALEFULLAH, Dr. Muhammed Ahmed, *el-Fennu'l-Kasasiyyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1391/1972.
- el-HÂNCI, Muhammed Emîn el-Hâncı, *Mu'cemu'l-Umrân fi'l-Müstedreki Alâ Mu'cemi'l-Buldân*, Mısır, 1307/1889-1325/1907.
- el-HÂZİN, Alâuddîn Ali b. Muhammed (ö. 725/1325), *Lübâbu't-T'evîl fî Maâni't Tenzîl*, Mısır, 1312/1894.
- HİTTİ, Philip K. (1886-1978), *Precis d'Histoire des Arabes*, Paris, 1370/1950.
- HOMMEL, F., "Arabistan mad.", (Tarih), *MEB İslâm Ansiklopedisi*, I.
- KERİMOĞLU, Yusuf, "Âd" mad., *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1410/1990.
- İbn KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâil (701/1301-774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih* (el-Bidâye), Beyrût, 1398/1978.
- *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm* (*Tefsîr-u ibn Kesîr*), Beyrût, 1388/1969.
- KIRCA, Celâl, "Âd mad.", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I.
- KİTÂB-I MUKADDES, *Kitâb-ı Mukaddes Şirketi*, İstanbul, 1412/1991.
- KÖKSAL, M. Âsım, *Peygamberler Târihi*, TDV, Yersiz, 1409/1990.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (*Tefsîru'l-Kurtubî*), Mısır, 1366/1947.
- İbn KUTEYBE, *ed-Dîneverî* (213/828-276/889), Maârif, (Çev.: Hasan Ege), Şelâle Yay., İstanbul, Tarihsiz.
- KUTUB, Seyyid (1323/1906-/1386-1967), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, (Çev.: M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler), İstanbul, 1390/1971.
- el-LÜBNÂNÎ, el-Hûrî eş-Şurtûnî (1330/1912), *Ekrabu'l-Mevârid*, Beyrût, 1307/1889.
- İbn MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed Yezîd el-Kazvînî (209/824-273/887), *Sünen-u İbn-i Mâce*, Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1981.
- İbn MANZÛR (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab, Dâru's-Sâdir*, Beyrût, Tarihsiz.
- Meâricu'n-Nübüvve Tercemesi* (Altıparmak, Osmanlıca), Sahâfiye-i Osmâniye Matbaası, İstanbul, Tarihsiz.
- Mecelletü'l-Arabi'd-Duveliyye*, Yıl: 1412/1992, Sayı: 628.
- MEHMET, Vehbi, *Hulâsâtu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul, 1391/1971.

- MEHRÂN, Muhammed Beyyûmî, *Dirâsât Fî Târîhi'l-Arabi'l-Kadîm*, İskenderiyye, 1400/1980.
- el-MES'ÛDÎ, Muhiddîn Muhammed Abdu'l-Hamîd (ö.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Kâhire, 1357/1938.
- el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1320/1903-1399/1979), *Târih Boyunca Tevhît Mücâdelesî ve Hz.Peygamber*, (çev. N. Ahmet Asrar), İstanbul, 1404/1983.
-*Tefhîmu'l-Kur'ân*, (çev.: Muhamet Hân Kayâni, Yusuf Karaca, Nazîfe Şişman, İsmâil Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş.), İstanbul, 1408/1987.
- MUHAMMED Emîn el-Hâncı, *Mu'cemu'l-Umrân fi'l-Müstedreki Alâ Mu'cemi'l-Buldân*, Mısır, 1307- 1325/1889-1907.
- MUHAMMED Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mısır, 1378/1958.
- MÛSLİM b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261/821-875), *Sahîh-u Müslim*, Çağrı Neşr. İstanbul, 1401/1981.
- MONTE, Édouard, *Le Coran Traduction Nouvelle*, Paris, 1364/1944.
- PREUX, J., "Adites mad." ve "Âd mad.", *La Grand Encyclopédie*, Paris, Tarihsiz, I.
- er-RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (544/1149-606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Âmire Matbaası, 1308/1890.)
- er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, (ö. 660/1262), *Muhtâru's-Sihâh*, el-Matbaatü'l- Emîriyye, Kâhire, 1322/1904.
-*Muhtâru's-Sihâh (Mu'cemu'r-Râzî)*, Çağrı Neşr., İstanbul, 1401/1980.
- RONART, Stephan ve Nandy, *Concise Encyclopaedia Of Arabic Civilization*, Amsterdam, 1379/1959.
- SÂMÎ, ŞEMSEDDİN (1850-1904), *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1306/1899.
- Sehah A Turkis Dictionary*, Yersiz, Tarihsiz, II.
- es-Seyyid ŞAHÂTA, Muhammed Câd el-Mevlâ Muhammed Ebu'l-fadl İbrâhîm Ali Muhammed el- Becâvî, *Kasasu'l-Kur'ân, el-Mektebetü't-Ticâriyye*, Mısır, Tarihsiz.
- SİDDİKÎ, Mazharuddîn, *Kur'ân'da Târih Kavramı*, (Çev.: Süleyman Kalkan, Pınar Yayınları), İstanbul, 1318/1990.
- SİRMA, İhsân Süreyya, "Yemen mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, Yersiz, Tarihsiz, XIII, 377.
- es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman (911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Meymene Matbaası, Mısır, 1314/1896.
- ŞABOLYO, Enver Behran, *Peygamberler Târîhi*, Ankara, 1387/1968.
- ŞÂKİR, Mahmûd, *Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Târîhi*, İstanbul, 1416/1995.

- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250/1792), *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1383/1964.
- et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (224/839-310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (Tefsîru't-Taberî), Beyrût, 1405/ 1984,
.....*Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Mısır, Tarihsiz.
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 209/820-279/892), *Sunenu't-Tirmizî*, İstanbul, Çağ. Neşr.1401/1981.
- el-UKBERÎ, Abdullah b. Hüseyin (ö.616/1219.), *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1407/1987.
- WENSNCK, A. J.(1882/1939), "Hûd mad.", *İslâm Ansiklopedisi*, II.
...."İrem Zâtü'l-İmâd" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, V.
- YÂKÛT el-HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır, 1324/1906.
- YAZIR, Muhammed Hamdi (1294/1877-1360/1942), *Hâk Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1390/1971.
- YILDIRIM, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, İstanbul, 1408/1989.
- YILDIRIM, Suad, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul, 1406/1987.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslâm'dan Önce Araplar'da Sosyal ve İktisâdî Hayat*, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, III.
....."Arap mad." (Tarih), TDV, *İslâm Ansiklopedisi*, II.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhibbuddîn (ö.1205/1791), *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, 1192/1778.
- ez-ZEBÎDÎ, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîh'l-Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, (Çev. Kâmil Mîras), Ankara, 1401/1980.
- ez-ZEMAŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (ö.538/ 1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl* (*Tefsîru'l- Keşşâf*), Beyrût, 1373/ 1953.